

Wiesław Koczur*

Ochrona prawna rodziny w ubezpieczeniu społecznym rolników

Legal protection of family in farmers' social insurance: The paper presents and assesses the Polish regulations related to Agricultural Social Insurance in the context of family legal protection. The particular attention is given to the rules which stipulate the benefits and range of recipients of this insurance. According to the academic literature, social security law plays an important role in the field of legal protection of the family. The author seeks to answer the question whether the existing normative solutions of the insurance are fulfilling this condition. The paper concludes with a presentation of key changes recommended by the author.

Słowa kluczowe: *ochrona prawna rodziny, ubezpieczenie społeczne rolników, rolnicze świadczenia chorobowe, rolnicze ubezpieczenie wypadkowe, emerytury rolnicze, bezpieczeństwo socjalne*

Keywords: *legal protection of the family, farmer's social insurance, farmer's sickness benefits, farmer's insurance against accident at work, farmer's pension, social security*

* Doktor hab., profesor Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach;
e-mail: wieslaw.koczur@ue.katowice.pl.

Wstęp

Ochrona prawna rodziny, stanowiąca jedną z podstawowych zasad konstytucyjnych, znajduje rozwinięcie i konkretyzację w przepisach ustaw szczegółowych, w tym także z zakresu ubezpieczenia społecznego, którego doniosłe znaczenie we wskazanej materii podnoszono w piśmiennictwie wielokrotnie¹. Warto przypomnieć, że do podstawowych kierunków

¹ Por. m.in. prace J. Jończyka, A. Kurzynowskiego, T. Liszcz, W. Muszalskiego, W. Szuberta, A. Wypych-Żywickiej, T. Zielińskiego; zob. też M. Andrzejewski, *Prawna ochrona rodziny*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.

prawnej ochrony rodziny zalicza się zapewnienie rodzinie właściwych warunków egzystencji i rozwoju oraz udzielanie pomocy w realizacji roli naturalnej i podstawowej wspólnoty społecznej przez różnego rodzaju świadczenia społeczne². W przypadku rodzin rolniczych podstawowe znaczenie przypisuje się rozwiązaniom z zakresu ubezpieczenia społecznego rolników, którego geneza sięga w Polsce lat 60. ubiegłego wieku. Pojawia się pytanie, czy obowiązujące obecnie przepisy dotyczące wskazanego systemu świadczeniowego realizują ową funkcję w sposób należyty? Celem opracowania jest zatem ich prezentacja i ocena w tym właśnie kontekście. Zaznaczyć należy, że przedmiotem zainteresowania, ze względu na ograniczoną objętość niniejszego artykułu, pozostają uznawane za kluczowe dla wskazanej materii zagadnienia zakresu podmiotowego rolniczego ubezpieczenia społecznego oraz przysługujących w jego ramach świadczeń pieniężnych. Pominęto w nim natomiast unormowane także w ustawie o ubezpieczeniu społecznym rolników (art. 87–91) kwestie przekazywania przez rolników, z chwilą nabycia prawa do emerytury lub renty inwalidzkiej, gospodarstw rolnych następcom (instytucja umowy z następcą), również istotne z punktu widzenia ochrony prawnej rodziny rolniczej, zwłaszcza wobec faktu, że podstawę ustroju rolnego w naszym kraju stanowią rodzinne gospodarstwa rolne³.

Geneza ubezpieczenia społecznego rolników i jego ewolucja

W literaturze przedmiotu⁴ genezy rolniczego ubezpieczenia społecznego upatruje się w instytucji przekazywania gospodarstw rolnych państwu w zamian za rentę, ustanowionej przepisami ustawy z 28 czerwca 1962 r. o przejmowaniu nieruchomości rolnych w zagospodarowanie lub na własność państwa oraz o zaopatrzeniu emerytalnym właścicieli tych nieruchomości

² Zob. H. Kasińska, *Niektóre problemy prawne polityki państwa wobec rodziny*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica” 1993, nr 58, s. 256 i n.; B. Balcerzak-Paradowska, *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków. Przemiany, zagrożenia, potrzeba działań*, Instytut Pracy i Stosunków Społecznych, Warszawa 2004, s. 141 i n.

³ Zob. art. 23 zdanie pierwsze Konstytucji RP; także K. Stefańska, *Gospodarstwo rodzinne jako element ustroju rolnego*, „Studia Iuridica Agraria” 2005, nr 6, s. 9 i n.

⁴ Zob. np. W. Szubert, *Ubezpieczenie społeczne. Zarys systemu*, PWN, Warszawa 1987, s. 135; T. Liszcz, *Ubezpieczenie społeczne i zaopatrzenie społeczne w Polsce*, Zakamycze, Kraków–Lublin 1997, s. 157; W. Muszalski, *Ubezpieczenie społeczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 81.

i ich rodzin (Dz.U. nr 38, poz. 166)⁵. Zaznaczyć jednak należy, że instytucja ta nie miała charakteru ubezpieczeniowego – służyła realizacji nie tyle celów socjalnych, co produkcyjnych i ustrojowych (ograniczeniu prywatnego władania ziemią). Tworzenie rzeczywistego ubezpieczenia społecznego dla tej grupy społeczno-zawodowej zapoczątkowała dopiero ustawa z 27 października 1977 r. o zaopatrzeniu emerytalnym oraz innych świadczeniach dla rolników i ich rodzin (Dz.U. nr 32, poz. 140, ze zm.). Model tego ubezpieczenia, realizowany na podstawie wskazanej regulacji prawnej, zastąpionej następnie przez ustawę z 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin (Dz.U. 1989, nr 24, poz. 133, ze zm.), mimo kilkakrotnych modyfikacji, oceniano krytycznie zarówno w środowisku rolniczym, jak i w nauce o ubezpieczeniu społecznym. Wśród jego mankamentów wymieniano m.in. nadmiernie rozbudowane funkcje pozasocjalne systemu, brak stabilnych zasad finansowania, brak powiązania wysokości składki ubezpieczeniowej i okresu jej odpłacania z wysokością świadczeń, nieelastyczność systemu, polegającą na braku możliwości regulowania przez samych zainteresowanych zakresu ubezpieczenia, niedostateczny wpływ ubezpieczonych na funkcjonowanie systemu, niesprzyjanie przez system zmianom pokoleniowym w rolnictwie⁶.

Obecnie zasady funkcjonowania rolniczego ubezpieczenia społecznego określają przepisy ustawy z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (Dz.U. 2013, poz. 1403, ze zm.; dalej: ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników lub u.u.s.r.). Wskazana regulacja, choć niepozbawiona przepisów niedoskonałych czy wręcz wadliwych, wprowadziła na grunt polski wiele rozwiązań prawnych i organizacyjnych całkowicie nowatorskich, zbliżających ubezpieczenie społeczne rolników do rozwiązań funkcjonujących w tym zakresie w innych państwach⁷. Spośród generalnych,

⁵ Dodajmy, że instytucja ta zmieniona ustawą z 24 stycznia 1968 r. o rentach i innych świadczeniach dla rolników przekazujących nieruchomości rolne na własność Państwa (Dz.U. nr 3, poz. 15), ostatecznie ukształtowana została ustawą z 29 maja 1974 r. o przekazywaniu gospodarstw rolnych na własność państwa za rentę i spłaty pieniężne (Dz.U. nr 21, poz. 118).

⁶ Zob. A. Lichorowicz, *Zmiany w systemie ubezpieczenia społecznego rolników indywidualnych*, „Państwo i Prawo” 1990, z. 2, s. 62 i n.; W. Koczur, H. Szewczyk, *O ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych*, „Polityka Społeczna” 1990, nr 9, s. 3 i n.; B. Banaszkiwicz, *Reforma ubezpieczeń społecznych rolników*, „Problemy Ustawodawstwa Gospodarczego” 1991, nr 4, s. 1 i n.; H. Pławucka, *System ubezpieczenia społecznego rolników*, „Państwo i Prawo” 1992, z. 6, s. 69 i n.

⁷ Zob. np. B. Tryfan, *Zabezpieczenie społeczne rolników w Europie*, IRWiR PAN, Warszawa 2000; *Social protection for rural population: needs, limitations, possibilities*, ILO, Social Protection Sector, Geneva 2004.

ustrojowych rozwiązań przyjętych w przedmiotowej ustawie należy wskazać w szczególności: a) oderwanie ubezpieczenia społecznego rolników od konstrukcji własnościowych i powiązanie go z faktem prowadzenia przez rolnika na własny rachunek działalności rolniczej, niezależnie od tytułu prawnego władania gospodarstwem rolnym, bądź z faktem pracy w owym gospodarstwie (domownicy rolnika); b) wyodrębnienie w rolniczym ubezpieczeniu społecznym ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego oraz ubezpieczenia emerytalno-rentowego, z odmiennym dla każdego ze wskazanych działów kręgiem podmiotowym ubezpieczenia, odrębnymi składkami i zasadami finansowania; c) wprowadzenie możliwości dobrowolnego ubezpieczenia na wniosek zainteresowanego rolnika w każdym ze wskazanych działów ubezpieczenia; d) odstąpienie od wymogu wyzbycia się przez rolnika własności i posiadania gospodarstwa rolnego jako warunku nabycia prawa do rolniczej emerytury lub renty z tytułu niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym; e) powołanie do życia nowej instytucji ubezpieczeniowej – Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS), odpowiedzialnej za realizację zadań omawianego systemu świadczeniowego⁸.

Zakres podmiotowy ubezpieczenia społecznego rolników

Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników stanowi, że ubezpieczenie to obejmuje rolników i pracujących z nimi domowników, którzy:

- 1) posiadają obywatelstwo polskie lub
- 2) przebywają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie wizy, zezwolenia na zamieszkanie na pobyt czasowy, zezwolenia na pobyt stały, zezwolenia na pobyt rezydenta długoterminowego Wspólnot Europejskich, zgody na pobyt ze względów humanitarnych, zgody na pobyt tolerowany lub w związku z uzyskaniem w Rzeczypospolitej Polskiej statusu uchodźcy, lub ochrony uzupełniającej, lub
- 3) są obywatelami państw członkowskich Unii Europejskiej, Konfederacji Szwajcarskiej lub państw członkowskich Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu – stron umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym (art. 1 ust. 1 u.u.s.r.).

⁸ Zob. pozycje powołane w przypisie 4; też B. Tańska-Hus, M. Orlewski, *Ewolucja systemu ubezpieczeń społecznych rolników w Polsce* [w:] *Ubezpieczenia społeczne. Wieś i rolnictwo*, M. Adamowicz (red.), Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2002, s. 55.

Zaznaczyć przy tym należy, że pod pojęciem rolnika rozumie się pełnoletnią osobę fizyczną, zamieszkującą i prowadzącą na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, osobiście i na własny rachunek, działalność rolniczą⁹ w pozostającym w jej posiadaniu gospodarstwie rolnym, w tym również w ramach grupy producentów rolnych, a także osobę, która przeznaczyła grunty prowadzonego przez siebie gospodarstwa rolnego do zalesienia.

Zgodnie z art. 5 u.u.s.r. przepisy przedmiotowej ustawy dotyczące ubezpieczenia rolników stosuje się także do małżonka rolnika, chyba że małżonek ten nie pracuje w gospodarstwie rolnika ani w gospodarstwie domowym bezpośrednio związanym z tym gospodarstwem rolnym. Ponieważ większość gospodarstw rolnych w Polsce jest przedmiotem wspólności ustawowej małżeńskiej, wskazane unormowanie ma w praktyce zastosowanie w nielicznych przypadkach, kiedy małżonka rolnika nie można ze względu na układ stosunków majątkowych małżeńskich uznać za współwłaściciela (współposiadacza) gospodarstwa rolnego, a ponadto nie występuje tu więź z gospodarstwem rolnym lub związanym z nim gospodarstwem domowym w postaci pracy tegoż małżonka chociażby tylko w jednym z tych gospodarstw. Zatem, jak trafnie zauważa B. Wierzbowski, ustawodawca polski, określając zakres podmiotowy rolniczego ubezpieczenia społecznego, przywiązuje większą wagę do układu stosunków faktycznych, podkreślając prawną doniosłość prowadzenia gospodarstwa rolnego, niż do układu stosunków własnościowych¹⁰.

Za domownika uważa się z kolei osobę bliską rolnikowi, która ukończyła 16 lat, pozostaje z rolnikiem we wspólnym gospodarstwie domowym lub zamieszkuje na terenie jego gospodarstwa rolnego albo w bliskim sąsiedztwie¹¹, stale pracuje w tym gospodarstwie rolnym¹² i nie jest związana z rol-

⁹ Zgodnie z art. 6 pkt 3 u.u.s.r. pod pojęciem owej działalności rozumie się działalność w zakresie produkcji roślinnej lub zwierzęcej, w tym ogrodniczej, sadowniczej, pszczelarskiej i rybnej. Zaznaczyć przy tym należy, że prowadzenie działalności rolniczej nie musi polegać na wykonywaniu pracy fizycznej. Możliwe jest także jej prowadzenie polegające na samym zarządzaniu gospodarstwem rolnym; zob. wyrok SN z 9 marca 2011 r., sygn. akt III UK 81/10, LexisNexis nr 3028484.

¹⁰ Zob. B. Wierzbowski, *Ubezpieczenie społeczne rolników* [w:] *Prawo rolne*, P. Czechowski (red.), LexisNexis, Warszawa 2013, s. 329.

¹¹ W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że za bliskie sąsiedztwo można uznać taką odległość, która umożliwia codzienne dojsze do gospodarstwa i powrót do miejsca zamieszkania z uwzględnieniem tradycyjnego czasu pracy; zob. M. Orlewski, Ł. Słowiński, *Zakres podmiotowy ubezpieczenia społecznego rolników*, „Rejent” 2005, nr 2, s. 149 i n.

¹² Zgodnie z wyrokiem SN z 8 marca 2011 r., sygn. akt II UK 305/10, LexisNexis nr 3026816, o stałości pracy domownika w gospodarstwie rolnym w rozumieniu art. 6 pkt 2 u.u.s.r. decyduje zachowanie – mimo prowadzenia działalności pozarolniczej –

nikiem stosunkiem pracy. Jako domownik może zatem podlegać ubezpieczeniu społecznemu rolników zarówno członek najbliższej rodziny rolnika, jak i osoba obca, związana z nim jednak takimi więzami osobistymi, które mogą wyjaśniać przyczynę wykonywania pracy w gospodarstwie rolnym na rachunek rolnika bez wynagrodzenia z tego tytułu. Warto podkreślić, że obecnie, odmiennie niż w poprzednio obowiązującym stanie prawnym, nie wymaga się, aby praca w gospodarstwie rolnym stanowiła główne źródło utrzymania domownika, co niewątpliwie wpływa na rozszerzenie zakresu podmiotowego omawianego ubezpieczenia.

Jak wskazano wyżej, w ubezpieczeniu społecznym rolników wyodrębniono ubezpieczenie wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie oraz ubezpieczenie emerytalno-rentowe. Każdemu ze wskazanych rodzajów ubezpieczenia podlega się obowiązkowo (z mocy ustawy) albo na wniosek (ubezpieczenie dobrowolne).

Obowiązkowo ubezpieczeniu wypadkowemu, chorobowemu i macierzyńskiemu podlega:

- 1) rolnik, którego gospodarstwo obejmuje obszar użytków rolnych powyżej 1 ha przeliczeniowego¹³ lub dział specjalny produkcji rolnej¹⁴,
- 2) małżonek rolnika stale pracujący w gospodarstwie rolnika, przy prowadzeniu działu specjalnego produkcji rolnej lub w gospodarstwie domowym bezpośrednio związanym z gospodarstwem rolnym,
- 3) domownik rolnika,

jeżeli osoby te nie podlegają innemu ubezpieczeniu społecznemu lub nie mają ustalonego prawa do emerytury lub renty albo do świadczeń z po-

gotowości do świadczenia jej na rzecz gospodarstwa osoby bliskiej w wymiarze czasu stosownym do zakładanego przez rolnika prawidłowego jego funkcjonowania z uzupełnieniem, że wymiar tego czasu powinien sięgać co najmniej połowy pełnego wymiaru czasu pracy.

¹³ Hektar przeliczeniowy jest jednostką umowną stanowiącą podstawę opodatkowania podatkiem rolnym. Nie odpowiada on powierzchni rzeczywistej, jest jednak stosowany ze względu na podkreślenie walorów lub wad gruntu ziemi. Ustalenie przelicznika opiera się na obiektywnych kryteriach, które stanowią: miejsce położenia gruntów w jednym z czterech okręgów podatkowych, rodzaj użytków rolnych (grunty rolne, łąki i pastwiska), klasa jakościowa użytków rolnych oparta na klasyfikacji gleboznawczej (osiem klas gruntów ornych oraz sześć klas łąk i pastwisk). Łączne uwzględnienie wskazanych trzech kryteriów powoduje, że 1 ha powierzchni rzeczywistej może być większy lub mniejszy od 1 ha przeliczeniowego. Zob. ustawa z 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym, Dz.U. 2006, nr 136, poz. 969, ze zm.; zob. też J. Bieluk, *Obciążenia podatkowe rolnictwa* [w:] *Prawo rolne*, P. Czechowski (red.), LexisNexis, Warszawa 2013, s. 414 i n.

¹⁴ Zob. tabelę rodzajów i rozmiarów działów specjalnych produkcji rolnej, stanowiącą załącznik do ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników.

wszechnego systemu ubezpieczeń społecznych, z tytułu ubezpieczenia chorobowego, na podstawie przepisów ustawy z 25 czerwca 1999 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa (Dz.U. 2014, poz. 159, ze zm.).

Ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu z mocy ustawy podlegają z kolei zarówno wskazane wyżej kategorie osób, jak również, po spełnieniu analogicznych warunków, osoby pobierające rentę strukturalną współfinansowaną ze środków pochodzących z Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej lub ze środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich oraz małżonkowie tych osób, jeżeli renta strukturalna wypłacana jest ze zwiększeniem na tego małżonka.

Ubezpieczeniem dobrowolnym (na wniosek) obejmuje się takiego rolnika, jego małżonka i domownika, dla których działalność rolnicza stanowi stałe źródło utrzymania, lecz nie spełniają oni warunków do objęcia ubezpieczeniem obowiązkowym. Zaznaczyć przy tym należy, że określenie „stałe źródło utrzymania” nie oznacza, iż ma to być źródło jedyne. Powinno ono jednak stanowić stałą pozycję domowego budżetu.

Dobrowolnemu ubezpieczeniu wypadkowemu, chorobowemu i macierzyńskiemu może podlegać:

- 1) rolnik prowadzący działalność rolniczą na gruntach o obszarze użytków rolnych do 1 ha przeliczeniowego oraz pracujący w gospodarstwie rolnika małżonek i domownik,
- 2) rolnik prowadzący działalność rolniczą na gruntach o obszarze powyżej 1 ha przeliczeniowego oraz jego małżonek i domownik podlegający innemu ubezpieczeniu społecznemu albo mający ustalone prawo do emerytury lub renty bądź do świadczeń z ubezpieczeń społecznych, o których mowa wyżej,
- 3) osoba, która nie będąc rolnikiem przeznaczyła grunty prowadzonego gospodarstwa rolnego do zalesienia.

Omawiane ubezpieczenie może obejmować pełny lub ograniczony zakres ochrony ubezpieczeniowej, przy czym ograniczony zakres tego ubezpieczenia uprawnia jedynie do jednorazowego odszkodowania z tytułu stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej – w zamian za opłacanie $\frac{1}{3}$ składki. Obejmuje ono jedynie te spośród uprawnionych osób, które podlegają innemu ubezpieczeniu społecznemu albo mają ustalone prawo do emerytury lub renty albo do zasiłku chorobowego i świadczenia rehabilitacyjnego, do których przysługuje prawo z tytułu powszechnego ubezpieczenia chorobowego na podstawie wskazanych wyżej przepisów ustawy

o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa¹⁵.

Przepisów ustawy dotyczących dobrowolnego ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego nie stosuje się do emerytów i rencistów mających orzeczoną niezdolność do samodzielnej egzystencji.

Dobrowolnym ubezpieczeniem emerytalno-rentowym mogą być objęci:

- 1) rolnik, jego małżonek i domownik, podlegający na wniosek ubezpieczeniu wypadkowemu, chorobowemu i macierzyńskiemu w pełnym zakresie, jeżeli złożono wniosek o objęcie danej osoby ubezpieczeniem emerytalno-rentowym,
- 2) osoba, która podlegała ubezpieczeniu jako rolnik i zaprzestała prowadzenia działalności rolniczej, nie nabywając prawa do emerytury lub renty z ubezpieczenia, jeżeli podlegała ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu przez okres co najmniej 12 lat i 6 miesięcy,

jeżeli nie podlegają oni innemu ubezpieczeniu społecznemu lub nie mają ustalonego prawa do emerytury lub renty albo do świadczeń zasiłkowych z ubezpieczeń społecznych, o których mowa wyżej. Przedmiotowym ubezpieczeniem mogą zostać objęte także osoby pobierające okresową rentę rolniczą z tytułu niezdolności do pracy.

Przedstawiony wyżej zakres podmiotowy ubezpieczenia społecznego rolników z punktu widzenia ochrony prawnej rodziny rolniczej należy ocenić pozytywnie¹⁶. Jednak warto odnotować, że w literaturze przedmiotu zasadniczo uznaje się go za zbyt szeroki. Ocena ta wynika zarówno z faktu objęcia tym ubezpieczeniem posiadaczy bardzo małych gospodarstw rolnych, niestanowiących z reguły rzeczywistego źródła utrzymania dla rolnika i jego rodziny, jak i z nazbyt liberalnego ukształtowania w przepisach ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników zasad podlegania temu ubezpieczeniu na wniosek. Nie bez znaczenia pozostaje także szerokie zdefiniowanie w tej ustawie takich pojęć, jak: „domownik”, „gospodarstwo rolne”, „działalność rolnicza”¹⁷.

¹⁵ Szerzej zob. W. Koczur, *Ubezpieczenie społeczne rolników* [w:] *System ubezpieczeń społecznych. Zagadnienia podstawowe*, G. Szpor (red.), LexisNexis, Warszawa 2013, s. 229.

¹⁶ Tak np. H. Szewczyk, *Niektóre problemy zabezpieczenia emerytalno-rentowego rolników*, „Wiś i Państwo” 1992, nr 1, s. 91–92.

¹⁷ Zob. B. Wierzbowski, *Ubezpieczenia społeczne a inne systemy świadczeniowe w rolnictwie* [w:] *XV lat ubezpieczenia społecznego rolników w Polsce*, KRUS, Warszawa 1993, s. 28; H. Pławucka, *Obowiązek ubezpieczenia społecznego rolników indywidualnych*, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1998, nr 8, s. 8; J. Jończyk, *Prawo zabezpieczenia społecznego*, Zakamycze, Kraków 2003, s. 291.

Świadczenia z rolniczego ubezpieczenia społecznego

Katalog świadczeń przysługujących z ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego obejmuje:

- 1) jednorazowe odszkodowanie z tytułu stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu albo śmierci wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej,
- 2) zasiłek chorobowy,
- 3) zasiłek macierzyński.

Jednorazowe odszkodowanie przysługuje:

- 1) ubezpieczonemu, który doznał stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej,
- 2) członkom rodziny ubezpieczonego, który zmarł wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej. Są nimi:
 - a) małżonek,
 - b) dzieci własne i przysposobione, pasierbowie, wnuki, rodzeństwo spełniające w dniu śmierci ubezpieczonego warunki wymagane do uzyskania renty rodzinnej,
 - c) rodzice, osoby przysposabiające, macocha, ojczym, jeżeli w dniu śmierci ubezpieczonego prowadzili z nim gospodarstwo domowe lub jeżeli ubezpieczony przyczyniał się w znacznym stopniu do ich utrzymania albo jeżeli zostało ustalone wyrokiem sądowym lub ugodą sądową prawo do alimentów z jego strony (art. 10 u.u.s.r.)¹⁸.

Przedmiotowe odszkodowanie przysługuje także – zgodnie z wykładnią celowościową art. 10 ust. 1 pkt 1 u.u.s.r. oraz dotychczasową linią orzecznictwa – rolnikom, którzy ulegli wypadkowi podczas wykonywania w ramach pomocy rodzinnej lub sąsiedzkiej zwykłych czynności związanych z prowadzeniem gospodarstwa rolnego należącego do innego rolnika¹⁹.

Wysokość omawianego świadczenia, przysługującego ubezpieczonemu, ustala się w wysokości proporcjonalnej do określonego procentowo stałego

¹⁸ Zob. także W. Koczur, *Świadczenia odszkodowawcze z ubezpieczenia społecznego rolników* [w:] *Studia z prawa pracy. Księga pamiątkowa ku czci Docenta Jerzego Logi, Z. Góral (red.)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007, s. 131 i n.

¹⁹ Por. szerzej E. Jaworska-Spićak, *Jednorazowe odszkodowanie z ubezpieczenia społecznego rolników*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2014, nr 51/52, s. 64 i n.

lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu, przy czym za stały uszczerbek na zdrowiu uznaje się takie naruszenie sprawności organizmu, które powoduje upośledzenie jego czynności nierokujące poprawy, a za długotrwały uszczerbek na zdrowiu – naruszenie sprawności organizmu, które powoduje upośledzenie jego czynności na okres przekraczający sześć miesięcy, mogące ulec poprawie. Kwotę jednorazowego odszkodowania przysługującego za każdy procent stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu określa, w uzgodnieniu z Radą Rolników, w drodze rozporządzenia, minister właściwy do spraw rozwoju wsi. Jeżeli wysokości przedmiotowego świadczenia nie określono we wskazany sposób, wynosi ono 66% emerytury podstawowej za każdy procent stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu, z uwzględnieniem zwiększeń przewidzianych w art. 13 ust. 6 i 7 u.u.s.r.

Z kolei wysokość jednorazowego odszkodowania przysługującego członkom rodziny ubezpieczonego, który zmarł wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej, jest uzależniona od liczby osób uprawnionych do jego otrzymania, co szczegółowo określono w art. 13 ust. 8–13 u.u.s.r.

Zaznaczyć należy, że przedmiotowe świadczenie nie przysługuje ubezpieczonemu, który spowodował wypadek umyślnie albo wskutek rażącego niedbalstwa lub będąc w stanie nietrzeźwości albo pod wpływem środków odurzających, substancji psychotropowych bądź innych środków o podobnym działaniu, sam w znacznym stopniu przyczynił się do wypadku.

Oceniając obowiązujące rozwiązania normatywne dotyczące jednorazowego odszkodowania z tytułu stałego lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu albo śmierci wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej, trzeba przypomnieć, że w wyniku nowelizacji ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników²⁰ ograniczono krąg osób uprawnionych do tego świadczenia przez wyłączenie z niego osób najbliższych rolnikowi, niepodlegających ubezpieczeniu, które doznały uszczerbku na zdrowiu wskutek wypadku przy pracy rolniczej, pomagając ubezpieczonemu rolnikowi w pracach związanych z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Oznacza to, że prawo do przedmiotowego świadczenia utraciły (po prawie 27 latach jego przysługiwania) pomagające rolnikowi dzieci w wieku do lat 16, które właśnie ze względu na wiek nie mogą być objęte ubezpieczeniem społecznym. Jakkolwiek w świetle obowiązującego prawa dzieci w tym wieku nie powinny pracować, to należy pamiętać, że w tradycję rodzinnego gospodarstwa rolnego wpisana jest praca wszystkich domowników, w tym

²⁰ Zob. ustawa z 2 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników oraz o zmianie niektórych ustaw, Dz.U. nr 91, poz. 873.

także dzieci. Jak pisał J. Loga: *o pracy dzieci w gospodarstwie rolnym nie decyduje w zasadzie zdolność do czynności prawnych, lecz możliwość wykonywania pracy w ogóle oraz potrzeby takiego rodzinnego zakładu pracy*²¹. Wyeliminowanie pracy dzieci w gospodarstwie rolnym, mimo pewnej dezaprobaty społecznej, nie wydaje się możliwe, dlatego też istotną kwestią pozostaje zapewnienie im odpowiedniej opieki i bezpieczeństwa, w tym także socjalnego, w sytuacji doznania wypadku przy pracy rolniczej. Obecny stan prawny w zakresie poruszanej materii ocenia się zatem krytycznie²². W przedmiotowym świadczeniu kontrowersje budzą także jego konstrukcja i wysokość²³.

Zasiłek chorobowy przysługuje ubezpieczonemu, który wskutek choroby jest niezdolny do pracy w gospodarstwie rolnym nieprzerwanie przez co najmniej 30 dni, nie dłużej jednak niż przez 180 dni. Jeśli okres zasiłkowy zostanie wyczerpany, a ubezpieczony jest nadal niezdolny do pracy, przy czym w wyniku dalszego leczenia i rehabilitacji rokuje odzyskanie tej zdolności, przedmiotowe świadczenie przedłuża się na okres niezbędny do jej przywrócenia, nie dłużej jednak niż o dalsze 360 dni²⁴. Wysokość zasiłku chorobowego oraz przypadki, w których przysługuje on przy niezdolności do pracy trwającej nieprzerwanie krócej niż 30 dni, określa po zasięgnięciu opinii Rady Rolników, w drodze rozporządzenia, minister właściwy do spraw rozwoju wsi. Jeżeli wysokości omawianego świadczenia nie określono we wskazanym sposób, wynosi ono $\frac{1}{30}$ emerytury podstawowej za każdy dzień niezdolności do pracy. Zasiłek chorobowy z ubezpieczenia społecznego rolników nie przysługuje za okres przebywania ubezpieczonego

²¹ *Idem*, *Ewolucja zakresu ochrony ubezpieczeniowej przed skutkami wypadków przy pracy*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Iuridica” 1982, nr 8, s. 194.

²² Zob. W. Koczur, *Świadczenia odszkodowawcze*, *op. cit.*, s. 132 i n.; D. Puślecki, *Problem ochrony dzieci od wypadków przy pracy w rolnictwie*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2009, nr 1, s. 193 i n.; D. Szalkiewicz, *Sytuacja prawna dzieci do 16. roku życia, wykonujących pracę w środowisku wiejskim*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 46, s. 83.

²³ Zob. D. Puślecki, *Spoleczne ubezpieczenie wypadkowe rolników – próba oceny*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2010, nr 1, s. 46.

²⁴ Przedłużony zasiłek chorobowy w rolniczym ubezpieczeniu społecznym pełni zatem funkcję podobną do tej, jaką w powszechnym systemie ubezpieczeń społecznych spełnia świadczenie rehabilitacyjne. W literaturze przedmiotu zwraca się jednak uwagę na jego ograniczoną skuteczność, z uwagi na małe zainteresowanie tym rozwiązaniem ze strony ubezpieczonych rolników, którzy z powodu nader niskiej wysokości owego świadczenia preferują ubieganie się po wyczerpaniu podstawowego okresu zasiłkowego bezpośrednio o rentę z tytułu niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym; zob. M. Ciepliński, *Renty inwalidzkie w rolnictwie – mity i fakty*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2005, nr 1, s. 49 i n.

na koszt KRUS w zakładzie opieki zdrowotnej w celu rehabilitacji oraz po ustaniu ubezpieczenia.

Oceniając przedstawione wyżej rozwiązania ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, w pierwszej kolejności należy stwierdzić, że kontrowersje budzi fakt obciążenia ryzykiem pierwszych 30 dni niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym z powodu choroby samego ubezpieczonego. Choć pewien okres niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym bez prawa do świadczenia, o którym mowa, byłby tu wskazany (choćby ze względów natury prewencyjnej), to łatwo zauważyć, że obecne rozwiązanie trudno uzasadnić w racjonalny sposób. Krytycznej oceny wymaga również wysokość zasiłku chorobowego z ubezpieczenia społecznego rolników, określona w nader niskiej wysokości, wynoszącej obecnie 10 zł za jeden dzień niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym²⁵. Pojawia się pytanie, jaką funkcję ma realizować świadczenie w takiej wysokości? Na pewno nie kompensuje ono utraconych dochodów; nie umożliwia także zorganizowania na czas niezdolności do pracy ubezpieczonego rolnika lub domownika pomocy w gospodarstwie rolnym, co w określonych sytuacjach może skutkować zagrożeniem możliwości podtrzymania ciągłości produkcji rolnej. Rozważenia wymaga zatem podwyższenie wysokości przedmiotowego świadczenia, tak aby realizowało ono funkcję ochronno-kompensacyjną w sposób należyty. Osobną kwestią pozostaje pytanie, czy utrzymywanie zasiłku chorobowego z ubezpieczenia społecznego rolników w stałej dla wszystkich ubezpieczonych wysokości jest nadal uzasadnione.

Zasiłek macierzyński przysługuje ubezpieczonemu: a) z tytułu urodzenia dziecka; b) z tytułu przyjęcia dziecka w wieku do 7. roku życia na wychowanie, a w przypadku dziecka, wobec którego podjęto decyzję o odroczeniu obowiązku szkolnego – do 10. roku życia, jeżeli w tym czasie został złożony wniosek o przysposobienie; c) z tytułu przyjęcia dziecka w wieku do 7. roku życia na wychowanie w ramach rodziny zastępczej, z wyjątkiem rodziny zastępczej zawodowej, a w przypadku dziecka, wobec którego podjęto decyzję o odroczeniu obowiązku szkolnego – do 10. roku życia. Jeżeli ubezpieczeniu podlegają oboje rodzice, zasiłek ten przysługuje im łącznie, przy czym wypłaca się go temu z rodziców, który wystąpił z wnioskiem (art. 15 u.u.s.r.). Przedmiotowe świadczenie przysługuje w wysokości 4-krotności emerytury podstawowej.

²⁵ Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 21 maja 2009 r. w sprawie określenia wysokości jednorazowego odszkodowania z tytułu wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej oraz zasiłku chorobowego, Dz.U. nr 87, poz. 727.

Przedstawione rozwiązania normatywne, obowiązujące w brzmieniu nadanym przez ustawę z 26 lipca 2013 r. o zmianie ustawy o systemie ubezpieczeń społecznych oraz innych ustaw (Dz.U. poz. 983), jakkolwiek analogiczne do rozwiązań w systemie powszechnym ubezpieczeń społecznych, nie oznaczają wcale, że zasiłek macierzyński z ubezpieczenia społecznego rolników jest świadczeniem tożsamym z zasiłkiem macierzyńskim z ubezpieczenia pracowniczego. Przede wszystkim w ubezpieczeniu społecznym rolników jest to świadczenie jednorazowe. Ponadto wysokość owego świadczenia, jak wskazano wyżej, nie zależy od wysokości wynagrodzenia osoby uprawnionej, lecz krotności emerytury podstawowej²⁶, co oznacza, że odbiega znacznie od wysokości, w jakiej zasiłek macierzyński przysługuje w systemie powszechnym²⁷. Dodajmy jednak, że zakres i poziom wskazanych wyżej świadczeń z rolniczego ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego mogą podlegać modyfikacji, ponieważ przepisy ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników (art. 11 ust. 2, art. 15 ust. 2) dają ministrowi właściwemu do spraw rozwoju wsi – na wniosek Rady Rolników – możliwość zwiększania zakresu sytuacji uprawniających do owych świadczeń lub podwyższania wysokości niektórych z nich, co wynika z faktu, że świadczenia te są finansowane wyłącznie ze składek ubezpieczonych rolników, bez udziału budżetu państwa. Modyfikacja taka będzie się jednak wiązać z odpowiednim podwyższeniem wysokości składek na to ubezpieczenie.

Świadczeniami z rolniczego ubezpieczenia emerytalno-rentowego są:

- 1) emerytura rolnicza,
- 2) renta rolnicza z tytułu niezdolności do pracy,
- 3) renta rolnicza szkoleniowa,
- 4) renta rodzinna,
- 5) emerytura i renta z ubezpieczenia społecznego rolników indywidualnych i członków ich rodzin²⁸,

²⁶ Pod pojęciem tym rozumie się, zgodnie z art. 6 pkt 7 u.u.s.r., kwotę miesięcznej najniższej emerytury, określonej w przepisach ustawy z 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, Dz.U. 2013, poz. 1440, ze zm.

²⁷ Na mocy ustawy z 24 lipca 2015 r. o zmianie ustawy o świadczeniach rodzinnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1735) od 1 stycznia 2016 r. zasiłek macierzyński jest świadczeniem z ubezpieczenia emerytalnego rolników (art. 18 u.u.s.r.). Zasiłek macierzyński w wysokości 1000 zł miesięcznie jest wypłacany przez okres od 52 tyg. do 71 tyg. w zależności od liczby dzieci urodzonych przy jednym porodzie (art. 35a u.u.s.r.) [przyp. red.].

²⁸ Pod pojęciem wskazanych świadczeń rozumie się odpowiednie świadczenia, przyznane przed wejściem w życie obecnie obowiązującej ustawy o ubezpieczeniu spo-

- 6) dodatki do emerytur i rent:
 - a) pielęgnacyjny, z tytułu uznania emeryta lub rencisty za niezdolnego do samodzielnej egzystencji lub ukończenia przez niego 75. roku życia, przysługujący na zasadach i w wysokości określonej w przepisach ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych,
 - b) z tytułu pracy przymusowej po 1 września 1939 r., w wysokości 2% emerytury podstawowej za każdy rok takiej pracy,
 - c) dodatek do renty rodzinnej dla sieroty zupełnej, przysługujący w wysokości określonej w ustawie o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych,
- 7) zasiłek pogrzebowy.

Ustanowiona przepisami ustawy z 26 kwietnia 2001 r. o rentach strukturalnych w rolnictwie (Dz.U. nr 52, poz. 539, ze zm.) instytucja renty strukturalnej, choć powiązana z unormowaniem ubezpieczenia społecznego rolników, nie może być jednak uznana za jego element, ponieważ zasadniczą jej funkcją jest doprowadzenie do poprawy struktury obszarowej polskiego rolnictwa, a cel socjalny owych rent – aczkolwiek istotny – znajduje się jednak na dalszym planie²⁹.

Emerytura rolnicza przysługuje ubezpieczonemu, który spełnia łącznie następujące warunki:

- 1) osiągnął wiek emerytalny określony w art. 19 ust. 1a (dla kobiet) i 1b (dla mężczyzn) u.u.s.r.,
- 2) podlegał ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu przez co najmniej 25 lat.

Rozpatrując przesłanki nabycia prawa do emerytury rolniczej, należy zadać pytanie, czy przyjęcie docelowego wieku emerytalnego 67 lat dla kobiet i mężczyzn jest rozwiązaniem trafnym. Jak słusznie zauważa H. Szewczyk, wskazany wiek emerytalny w przypadku rolników wydaje się nazbyt wydłużony i nie uwzględnia stanu zdrowotności ludności wiejskiej pracującej w rolnictwie, a także średniej długości życia rolników³⁰. Uwzględnia-

łącznym rolników, na podstawie przywołanej wyżej ustawy z 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin albo innych przepisów regulujących świadczenia emerytalno-rentowe dla rolników.

²⁹ Szerzej zob. W. Koczur, *Renty strukturalne w rolnictwie*, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 2, s. 17 i n.

³⁰ H. Szewczyk, *Prawo do emerytury rolniczej. Stan obecny i perspektywy zmian* [w:] *Współczesne problemy prawa emerytalnego*, T. Bińczycka-Majewska, M. Włodarczyk

jąc powyższe kwestie oraz pamiętając o specyficznym charakterze pracy w gospodarstwie rolnym, łatwo dojść do wniosku, że bardziej uzasadnione byłoby przyjęcie, tak w odniesieniu do rolników, jak i domowników, wieku emerytalnego wynoszącego maksymalnie 62 lata dla kobiet i mężczyzn.

Tak zwana wcześniejsza emerytura rolnicza przysługuje ubezpieczonemu rolnikowi w przypadku, gdy spełnił łącznie następujące warunki:

- 1) osiągnął wiek 55 lat, jeżeli jest kobietą, albo 60 lat, jeżeli jest mężczyzną,
- 2) podlegał ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu przez co najmniej 30 lat,
- 3) zaprzestał prowadzenia działalności rolniczej³¹.

Jeżeli jednak zaprzestanie prowadzenia działalności rolniczej spowodowane jest wywłaszczeniem gruntów wchodzących w skład gospodarstwa rolnego, ich zbyciem na cel uzasadniający wywłaszczenie albo trwałym wyłączeniem użytków rolnych z produkcji rolniczej z przyczyn niezależnych od rolnika, to warunek podlegania ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu uważa się za spełniony, jeżeli rolnik podlegał temu ubezpieczeniu przez okres co najmniej 12 lat i 6 miesięcy. Zauważyć jednak należy, że zgodnie z art. 19 ust. 2a u.u.s.r., wskazane świadczenie będzie przyznawane na dotychczasowych zasadach tylko tym ubezpieczonym, którzy spełnią wymienione wyżej warunki do 31 grudnia 2017 r. Tymczasowość tego rozwiązania poddano w doktrynie krytyce, podnosząc, iż w systemie rolniczego ubezpieczenia społecznego powinno ono funkcjonować na stałe³². Jest to stanowisko trafne, przypomnieć bowiem należy, że wskazany system świadczeniowy powinien w ramach realizacji funkcji pozasocjalnych sprzyjać wymianie pokoleniowej w rolnictwie indywidualnym, którą wzmacnia możliwość uzyskania przez ubezpieczonego rolnika wcześniejszej emery-

(red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 225; *eadem*, *Rolnicze choroby zawodowe i parazawodowe*. „Wieś i Rolnictwo” 2012, nr 3, s. 93 i n. Dodajmy, że wskazane podniesienie wieku emerytalnego dla ubezpieczonych rolników może wstrzymać przekazywanie gospodarstw rolnych następcom do czasu ukończenia przez rolnika 67. roku życia, co narusza konstytucyjną normę dotyczącą gospodarstwa rodzinnego jako podstawy ustroju rolnego w naszym kraju.

³¹ Zgodnie z art. 28 ust. 4 u.u.s.r. warunek zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej przez emeryta lub rencistę uważa się za spełniony, jeżeli ani on, ani jego małżonek nie jest właścicielem (współwłaścicielem) lub posiadaczem gospodarstwa rolnego w rozumieniu przepisów o podatku rolnym i nie prowadzi działu specjalnego, z wyłączeniami określonymi w pkt 1–4 ust. 4 cytowanego przepisu.

³² Zob. H. Szewczyk, *Prawo do emerytury rolniczej*, *op. cit.*, s. 232 i n.

tury. Omawiane rozwiązanie ma także istotne znaczenie dla młodszych wiekiem małżonków ubezpieczonych rolników, którzy wraz z uzyskaniem uprawnień do pełnej emerytury przekazali następcy gospodarstwo rolne. W takiej sytuacji małżonkowie owi, spełniając wskazane wyżej warunki, mogą otrzymać wcześniejszą emeryturę.

Renta rolnicza z tytułu niezdolności do pracy przysługuje ubezpieczonemu, który spełnia łącznie następujące warunki:

- 1) podlegał ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu przez wymagany okres,
- 2) jest trwale lub okresowo całkowicie niezdolny do pracy w gospodarstwie rolnym,
- 3) całkowita niezdolność do pracy w gospodarstwie rolnym powstała w okresie podlegania ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu lub nie później niż w ciągu 18 miesięcy od ustania tego okresu.

Warunek podlegania ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu przez wymagany okres uważa się za spełniony, jeżeli okres takiego ubezpieczenia danej osoby wynosi co najmniej:

- 1) rok – jeżeli całkowita niezdolność do pracy w gospodarstwie rolnym powstała w wieku do 20 lat,
- 2) 2 lata – jeżeli niezdolność ta powstała w wieku powyżej 20 lat do 22 lat,
- 3) 3 lata – jeżeli niezdolność ta powstała w wieku powyżej 22 lat do 25 lat,
- 4) 4 lata – jeżeli niezdolność ta powstała w wieku powyżej 25 lat do 30 lat,
- 5) 5 lat – jeżeli niezdolność ta powstała w wieku powyżej 30 lat³³.

Zaznaczyć przy tym należy, że wskazany wyżej okres 5 lat powinien przypadać w ciągu ostatnich 10 lat przed złożeniem wniosku o przyznanie renty rolniczej z tytułu niezdolności do pracy. Jeżeli z kolei całkowita niezdolność do pracy w gospodarstwie rolnym powstała wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej, omawiany warunek uważa się za spełniony, gdy ubezpieczony ma jakikolwiek okres ubezpieczenia emerytalno-rentowego, który obejmuje dzień wypadku lub

³³ Podobnie unormowane okresy ubezpieczenia w powszechnym systemie ubezpieczeń społecznych ocenia się w literaturze przedmiotu jako korzystne dla ubezpieczonego i zapewniające wysoki poziom ubezpieczeniowej ochrony ryzyka niezdolności do pracy; zob. J. Jończyk, *Prawo zabezpieczenia społecznego*, *op. cit.*, s. 137.

zachorowania na rolniczą chorobę zawodową. Ubezpieczonego uważa się za całkowicie niezdolnego do pracy w gospodarstwie rolnym, jeżeli z powodu naruszenia sprawności organizmu utracił on zdolność do osobistego wykonywania pracy w tym gospodarstwie. Całkowitą niezdolność do pracy, o której mowa, uznaje się za trwałą, jeżeli ubezpieczony nie rokuje odzyskania zdolności do osobistego wykonywania pracy w gospodarstwie rolnym, za okresową zaś, jeżeli ubezpieczony rokuje odzyskanie zdolności do takiej pracy. Rentę rolniczą z tytułu niezdolności do pracy przyznaje się jako rentę stałą, jeżeli całkowita niezdolność ubezpieczonego do pracy w gospodarstwie rolnym jest trwałą i nie orzeczono celowości przekwalifikowania zawodowego. W pozostałych przypadkach renta rolnicza z tytułu niezdolności do pracy przysługuje jako renta okresowa, przez okres wskazany w decyzji Prezesa KRUS, przynajmniej tę rentę, lub do czasu objęcia rencisty innym ubezpieczeniem społecznym.

Przedstawione rozwiązania normatywne dotyczące renty z tytułu niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym ocenia się w literaturze przedmiotu jako nader liberalne i korzystne dla ubezpieczonych rolników i domowników, trafnie akcentując, że wynika to zarówno z ukształtowania przesłanek nabycia prawa do wskazanych świadczeń, jak i z braku rozwiązań opóźniających lub eliminujących potrzebę zbyt wczesnego ich przyznawania³⁴.

Dodajmy, że ubezpieczonemu spełniającemu warunki do uzyskania renty rolniczej z tytułu niezdolności do pracy, w stosunku do którego orzeczono celowość przekwalifikowania zawodowego ze względu na trwałą całkowitą niezdolność do pracy w gospodarstwie rolnym, przysługuje renta szkoleniowa. Wskazane świadczenie przyznawane jest na okres 6 miesięcy z możliwością jego przedłużenia – na wniosek starosty powiatu – na czas niezbędny do przekwalifikowania zawodowego, nie dłużej jednak niż do 36 miesięcy. Osobę, której przyznano rentę szkoleniową, KRUS kieruje do powiatowego urzędu pracy w celu poddania przekwalifikowaniu zawodowemu, a koszty tego przekwalifikowania w okresie pobierania przez rencistę renty szkoleniowej finansowane są ze środków Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych. Świadczenie to ma jednak w praktyce, podobnie jak w przypadku renty szkoleniowej z powszechnego systemu ubezpieczeń społecznych, znaczenie marginalne, co wynika zarówno z ograniczeń natury organizacyjnej i finansowej występujących po stronie

³⁴ Zob. H. Pławucka, *Renta z tytułu niezdolności do pracy w systemie ubezpieczenia społecznego rolników* [w:] *Ryzyko niezdolności do pracy w zabezpieczeniu społecznym*, U. Jackowiak, R. Ziółkowska (red.), Polskie Stowarzyszenie Ubezpieczenia Społecznego, Gdańsk 2006, s. 111.

powiatowych urzędów pracy, uniemożliwiających im nader często realizację zadań z zakresu rehabilitacji zawodowej, jak i z występującej u wielu ubezpieczonych niechęci do przekwalifikowania zawodowego i preferowania wciąż atrakcyjnego w Polsce statusu rencisty³⁵.

Zarówno emerytura rolnicza, jak i renta rolnicza z tytułu niezdolności do pracy składają się z dwóch części – składkowej i uzupełniającej. Część składkową omawianych świadczeń, której wysokość zależy od stażu ubezpieczeniowego, ustala się, przyjmując po 1% emerytury podstawowej za każdy rok podlegania ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu, z uwzględnieniem okresów, o których mowa w art. 25 ust. 2–7 u.u.s.r. Część uzupełniająca wynosi 95% emerytury podstawowej, jeżeli liczba lat przyjęta do ustalenia części składkowej jest mniejsza od 20. Przy każdym kolejnym pełnym roku, począwszy od 20 lat, część uzupełniająca zmniejsza się o 0,5% emerytury podstawowej. Zmniejszenie części uzupełniającej za każdy rok ubezpieczenia powyżej 20 lat jest zatem o połowę niższe niż przyrost części składkowej z tytułu każdego roku ubezpieczenia. Minimalna wysokość części uzupełniającej nie może być niższa niż 85% emerytury podstawowej, a suma części uzupełniającej i części składkowej nie może być mniejsza od emerytury podstawowej. Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników uzależnia wypłatę części uzupełniającej emerytury rolniczej lub renty rolniczej z tytułu niezdolności do pracy od zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej. Jak wyżej wskazano, uznaje się, że emeryt lub rencista zaprzestał prowadzenia owej działalności, jeżeli ani on, ani jego małżonek nie jest właścicielem (współwłaścicielem) lub posiadaczem gospodarstwa rolnego w rozumieniu przepisów o podatku rolnym i nie prowadzi działu specjalnego produkcji rolnej³⁶. Wskazane rozwiązanie normatywne należy ocenić krytycznie, bowiem w literaturze przedmiotu zauważa się, że prawo do rolniczych świadczeń emerytalnych i rentowych powinny determinować przesłanki natury ubezpieczeniowej, takie jak: odpowiedni wiek, staż ubezpieczeniowy czy wysokość składki, a nie zaprzestanie prowadzenia działalności rolniczej w rozumieniu art. 28 ust. 4 u.u.s.r., czyli *de facto* re-

³⁵ Zob. Ł. Guza, *Renta zamiast pracy i rehabilitacji*, „Gazeta Prawna” 2006, nr 14, s. 21; M. Zieleniecki, *Rola zasiłku wyrównawczego i renty szkoleniowej w rehabilitacji zawodowej* [w:] *Ryzyko niezdolności do pracy w zabezpieczeniu społecznym*, U. Jackowski, R. Ziółkowska (red.), Polskie Stowarzyszenie Ubezpieczenia Społecznego, Gdańsk 2006, s. 50.

³⁶ Przypomnieć należy, że zgodnie z wyrokiem SN z 28 stycznia 2004 r., sygn. akt II UK 207/03 (OSNP 2004, nr 19, poz. 339), wypłata części składkowej emerytury lub renty rolniczej nie podlega zawieszeniu, jeżeli działalność rolnicza prowadzona jest w gospodarstwie wyłączonym – z względu na obszar – z opodatkowania podatkiem rolnym.

zygnacja z prawa własności ziemi³⁷. Podzielam pogląd W. Jaskuły, że dokonane w Polsce zmiany ustrojowe oraz objęcie ochroną własności prywatnej czynią zasady nabywania prawa do przedmiotowych świadczeń reliktem minionej epoki³⁸.

Renta rodzinna z ubezpieczenia emerytalno-rentowego rolników przysługuje uprawnionym członkom rodziny zmarłego:

- 1) emeryta lub rencisty mającego ustalone prawo do emerytury lub renty rodzinnej,
- 2) ubezpieczonego, który w chwili śmierci spełniał warunki do uzyskania emerytury rolniczej lub renty rolniczej z tytułu niezdolności do pracy; przyjmuje się przy tym, że był on całkowicie niezdolny do pracy w gospodarstwie rolnym.

Do wskazanego świadczenia uprawnieni są następujący członkowie rodziny zmarłego:

- 1) dzieci własne, dzieci drugiego małżonka oraz dzieci przysposobione,
- 2) przyjęte na wychowanie i utrzymanie przed osiągnięciem pełnoletności – także w ramach rodziny zastępczej – wnuki, rodzeństwo i inne dzieci,
- 3) małżonek (wdowa, wdowiec),
- 4) rodzice,

jeżeli spełniają warunki do uzyskania takiej renty w myśl przepisów emerytalnych.

Należy podkreślić, że wszystkim uprawnionym członkom rodziny przysługuje jedna renta rodzinna. Jeżeli do świadczenia, o którym mowa, uprawniona jest jedna osoba, to świadczenie to wynosi 85% emerytury podstawowej, powiększonej o 50% części składkowej emerytury lub renty rolniczej z tytułu niezdolności do pracy, która przysługiwała lub przysługiwałaby zmarłemu w chwili śmierci. Tak ustalona renta rodzinna nie może być niższa od emerytury podstawowej. Za każdą następną osobę uprawnioną omawiane świadczenie ulega zwiększeniu o 5%, przy czym, jeżeli śmierć nastąpiła wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej, przedmiotowe świadczenie zwiększa się o 10%. Zaznaczyć także trzeba, że w świetle obowiązującego stanu prawnego renta rodzinna z ubezpieczenia społecznego rolników nie może być wyższa od kwoty świadczenia, które przysługiwałoby zmarłemu (art. 30 ust. 1 i 4a u.u.s.r.).

³⁷ Zob. H. Szewczyk, *Prawo do emerytury rolniczej*, *op. cit.*, s. 236.

³⁸ *Idem*, *Prawo do emerytury rolniczej a prawo własności*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2011, nr 39, s. 102.

Zasiłek pogrzebowy przysługuje osobie, która poniosła koszty pogrzebu po śmierci:

- 1) ubezpieczonego, nie wyłączając osoby podlegającej tylko ubezpieczeniu wypadkowemu, chorobowemu i macierzyńskiemu,
- 2) uprawnionego do emerytury lub renty z ubezpieczenia,
- 3) członka rodziny osoby, o której mowa w pkt 1 lub 2,
- 4) osoby, która w dniu śmierci nie miała ustalonego prawa do emerytury lub renty z ubezpieczenia, lecz spełniała warunki do jej przyznania i pobierania.

Członkami rodziny, o których mowa w pkt 3, są: małżonek (wdowa i wdowiec); rodzice, ojczym, macocha, oraz osoby przysposabiające; dzieci własne, dzieci drugiego małżonka, dzieci przysposobione i dzieci umieszczone w rodzinie zastępczej; przyjęte na wychowanie i utrzymanie przed osiągnięciem pełnoletności inne dzieci; rodzeństwo; dziadkowie; wnuki; osoby, nad którymi została ustanowiona opieka prawna. Z punktu widzenia przedmiotu niniejszego opracowania wskazane rozwiązanie normatywne należy ocenić pozytywnie.

Dodajmy, że przedmiotowe świadczenie przysługuje obecnie w wysokości 4000 zł; przy czym w razie poniesienia kosztów pogrzebu przez więcej niż jedną osobę lub podmiot, o którym mowa w art. 78 ust. 2 ustawy o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, zasiłek pogrzebowy ulega podziałowi między te osoby lub podmioty proporcjonalnie do poniesionych przez nie kosztów pogrzebu.

Podsumowanie

Dokonując generalnej oceny przedstawionych wyżej rozwiązań z zakresu rolniczego ubezpieczenia społecznego, należy stwierdzić, że ocena ta z punktu widzenia realizowanej przez wskazany system świadczeniowy ochrony prawnej rodziny wciąż, mimo wprowadzenia korzystnych dla ubezpieczonych zmian, nie wypada najlepiej. W dalszym ciągu trzeba zatem poszukiwać w zakresie omawianej materii optymalnych rozwiązań. W związku z powyższym, warto przypomnieć, że w literaturze przedmiotu od dawna postuluje się uporządkowanie rodzajów świadczeń wchodzących w zakres poszczególnych działów owego ubezpieczenia. I tak, w przypadku ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego zwraca się uwagę na niewłaściwość organizacyjnego połączenia ubezpieczenia wypadkowego z ubezpieczeniem na wypadek choroby i macierzyństwa, ze względu na odmienny rodzaj ryzyka wypadkowego, różny zakres koniecz-

nych działań prewencyjnych oraz niejednorodny charakter świadczeń. Podnosi się, że wyodrębnienie ubezpieczenia wypadkowego pozwoliłoby na wzmocnienie znaczenia działalności prewencyjnej, a także na nadanie odpowiedniej rangi elementom samorządności³⁹. Trafnie też wskazuje się, że w zakresie rolniczego ubezpieczenia wypadkowego powinny mieścić się wszystkie świadczenia przysługujące z tytułu skutków wypadków przy pracy rolniczej oraz rolniczych chorób zawodowych, a więc nie tylko, tak jak obecnie, jednorazowe odszkodowania, ale również renty rolnicze wypadkowe i szkoleniowe oraz odpowiednio renty rodzinne⁴⁰. Przypomnijmy, iż obecnie renta rolnicza z tytułu niezdolności do pracy w gospodarstwie rolnym przysługuje z ubezpieczenia emerytalno-rentowego, z tym że przewidziano w nim jedynie świadczenie z tak zwanego ogólnego stanu zdrowia, bez wyodrębnienia świadczenia z tytułu niezdolności do pracy wskutek wypadku przy pracy rolniczej lub rolniczej choroby zawodowej, przysługującego tradycyjnie na korzystniejszych warunkach niż renta przyznawana na tzw. zasadach ogólnych⁴¹. Rozdzielenia wymaga z kolei wypłata zasiłków pogrzebowych: dla czynnych rolników (ubezpieczenie wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie) oraz dla osób pobierających świadczenia emerytalno-rentowe (ubezpieczenie emerytalno-rentowe), za czym przemawiają zarówno względy merytoryczne (śmierć może być naturalną konsekwencją choroby lub wypadku, dlatego świadczenie wypłacane z tego tytułu powinno wchodzić także w zakres ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego), jak i finansowe (zmniejszenie dotacji z budżetu państwa do funduszu emerytalno-rentowego).

Istotne wątpliwości wzbudza także formuła rolniczych świadczeń emerytalno-rentowych. Jak wskazano wyżej, świadczenia te składają się obecnie z dwóch części: tzw. składkowej, zależnej od stażu ubezpieczeniowego, oraz uzupełniającej, będącej w zasadzie wielkością stałą, na poziomie

³⁹ Zob. B. Wierzbowski, *Ubezpieczenie społeczne rolników wyrazem solidaryzmu społecznego*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2000, nr 4, s. 16 i n.; D. Puślecki, *Nowy model społecznego ubezpieczenia wypadkowego rolników*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2010, nr 2, s. 80 i n.

⁴⁰ Zob. H. Pławucka, *Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników – wybrane problemy prawne*, „Materiały Informacyjne ZUS” 1995, nr 10, s. 6 i n.

⁴¹ Zob. G. Uścińska, *Świadczenia z zabezpieczenia społecznego w regulacjach międzynarodowych i polskich. Studium porównawcze*, Instytut Pracy i Stosunków Społecznych, Warszawa 2005, s. 193, 281, 282; H. Szewczyk, *Renta rolnicza z tytułu niezdolności do pracy wskutek wypadku przy pracy lub choroby zawodowej [w:] Zabezpieczenie społeczne osób niepełnosprawnych*, W. Koczur, L. Frąckiewicz (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2010, s. 91 i n.

85–95% emerytury podstawowej, przy czym – wbrew sugestiom płynącym z nazwy – zasadnicza jest tutaj część uzupełniająca świadczenia. Część składkowa ma w praktyce znaczenie marginalne. Ustalenie wymiaru części świadczenia emerytalno-rentowego uzależnionej od stażu ubezpieczeniowego na zbyt niskim poziomie deprecjonuje sens opłacania składki na ubezpieczenie emerytalno-rentowe. Powoduje również, że emerytura lub renta rolnicza jest świadczeniem w zbyt małym stopniu zróżnicowanym. Aby to uległo zmianie, większe niż dotychczas znaczenie należałoby przyznać części składkowej owych świadczeń.

W pełni zasadne wydaje się także odejście od stosowanego obecnie przy ustalaniu wymiaru rolniczych świadczeń z ubezpieczenia społecznego miernika w postaci emerytury podstawowej, na rzecz kryterium bardziej adekwatnego do sytuacji socjalnej i dochodowej ludności rolniczej, jak np. przeciętny dochód z 1 ha przeliczeniowego czy też suma opłaconych składek. Obecne rozwiązanie powoduje bowiem, że sytuacja ubezpieczonych rolników i domowników w zbyt dużym stopniu zależy od poziomu minimalnych świadczeń z pozarolniczego systemu ubezpieczeń społecznych⁴².

Bibliografia

- Andrzejewski M., *Prawna ochrona rodziny*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.
- Banaszkiewicz B., *Reforma ubezpieczeń społecznych rolników*, „Problemy Ustawodawstwa Gospodarczego” 1991, nr 4.
- Ciepliński M., *Renty inwalidzkie w rolnictwie – mity i fakty*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2005, nr 1.
- Jaskuła W., *Prawo do emerytury rolniczej a prawo własności*. „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2011, nr 39.
- Jaworska-Spićak E., *Jednorazowe odszkodowanie z ubezpieczenia społecznego rolników*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2014, nr 51/52.
- Jończyk J., *Prawo zabezpieczenia społecznego*, Zakamycze, Kraków 2003.
- Koczur W., *Metoda ubezpieczenia w rolniczym zabezpieczeniu społecznym* [w:] *Społeczne aspekty rozwoju rynku ubezpieczeniowego*, T. Szumlicz (red.), Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2010.

⁴² Szerzej zob. W. Koczur, *Świadczenia emerytalno-rentowe z ubezpieczenia społecznego rolników* [w:] *Proces starzenia się społeczeństwa i jego społeczne konsekwencje*, L. Frąckiewicz (red.), Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2003, s. 45 i n.; *idem*, *Metoda ubezpieczenia w rolniczym zabezpieczeniu społecznym* [w:] *Społeczne aspekty rozwoju rynku ubezpieczeniowego*, T. Szumlicz (red.), Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2010, s. 259.

- Koczur W., *Renty strukturalne w rolnictwie*, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Zdrowotnych” 2002, nr 2.
- Koczur W., *Świadczenia emerytalno-rentowe z ubezpieczenia społecznego rolników* [w:] *Proces starzenia się społeczeństwa i jego społeczne konsekwencje*, L. Frąckiewicz (red.), Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2003.
- Koczur W., *Świadczenia odszkodowawcze z ubezpieczenia społecznego rolników* [w:] *Studia z prawa pracy. Księga pamiątkowa ku czci Docenta Jerzego Logi*, Z. Góral (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007.
- Koczur W., *Ubezpieczenie społeczne rolników* [w:] *System ubezpieczeń społecznych. Zagadnienia podstawowe*, G. Szpor (red.), LexisNexis, Warszawa 2013.
- Lichorowicz A., *Zmiany w systemie ubezpieczenia społecznego rolników indywidualnych*, „Państwo i Prawo” 1990, z. 2.
- Loga J., *Ewolucja zakresu ochrony ubezpieczeniowej przed skutkami wypadków przy pracy*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica” 1982, nr 8.
- Muszalski W., *Ubezpieczenie społeczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Liszcz T., *Ubezpieczenie społeczne i zaopatrzenie społeczne w Polsce*, Zakamycze, Kraków–Lublin 1987.
- Orlewski M., Słowiński Ł., *Zakres podmiotowy ubezpieczenia społecznego rolników*, „Rejent” 2005, nr 2.
- Pławucka H., *Obowiązek ubezpieczenia społecznego rolników indywidualnych*, „Przegląd Ubezpieczeń Społecznych i Gospodarczych” 1998, nr 8.
- Pławucka H., *Renta z tytułu niezdolności do pracy w systemie ubezpieczenia społecznego rolników* [w:] *Ryzyko niezdolności do pracy w zabezpieczeniu społecznym*, U. Jackowiak, R. Ziółkowska (red.), Polskie Stowarzyszenie Ubezpieczenia Społecznego, Gdańsk 2006.
- Pławucka H., *System ubezpieczenia społecznego rolników*, „Państwo i Prawo” 1992, z. 6.
- Pławucka H., *Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników – wybrane problemy prawne*, „Materiały Informacyjne ZUS” 1995, nr 10.
- Puślecki D., *Nowy model społecznego ubezpieczenia wypadkowego rolników*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2010, nr 2.
- Puślecki D., *Problem ochrony dzieci od wypadków przy pracy w rolnictwie*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2009, nr 1.
- Puślecki D., *Społeczne ubezpieczenie wypadkowe rolników – próba oceny*, „Przegląd Prawa Rolnego” 2010, nr 1.
- Social protection for rural population: needs, limitations, possibilities*, ILO, Social Protection Sector, Geneva 2004.
- Szałkiewicz D., *Sytuacja prawna dzieci do 16. roku życia, wykonujących pracę w środowisku wiejskim*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2012, nr 46.

- Szewczyk H., *Niektóre problemy zabezpieczenia emerytalno-rentowego rolników*, „Wieś i Państwo” 1992, nr 1.
- Szewczyk H., *Prawo do emerytury rolniczej. Stan obecny i perspektywy zmian* [w:] *Współczesne problemy prawa emerytalnego*, T. Bińczycka-Majewska, M. Włodarczyk (red.), Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Szewczyk H., *Renta rolnicza z tytułu niezdolności do pracy wskutek wypadku przy pracy lub choroby zawodowej* [w:] *Zabezpieczenie społeczne osób niepełnosprawnych*, W. Koczur, L. Frąckiewicz (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice 2010.
- Szewczyk H., *Rolnicze choroby zawodowe i parazawodowe*, „Wieś i Rolnictwo” 2012, nr 3.
- Zsubert W., *Ubezpieczenie społeczne. Zarys systemu*, PWN, Warszawa 1987.
- Tańska-Hus B., Orlewska M., *Ewolucja systemu ubezpieczeń społecznych rolników w Polsce* [w:] *Ubezpieczenia społeczne. Wieś i rolnictwo*, M. Adamowicz (red.), Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2002.
- Tryfan B., *Zabezpieczenie społeczne rolników w Europie*, IRWiR, Warszawa 2000.
- Wierzbowski B., *Ubezpieczenia społeczne a inne systemy świadczeniowe w rolnictwie* [w:] *XV lat ubezpieczenia społecznego rolników indywidualnych*, KRUS, Warszawa 1993.
- Wierzbowski B., *Ubezpieczenie społeczne rolników wyrazem solidaryzmu społecznego*, „Ubezpieczenia w Rolnictwie. Materiały i Studia” 2000, nr 4.
- Wierzbowski B., *Ubezpieczenie społeczne rolników* [w:] *Prawo rolne*, P. Czechowski (red.), LexisNexis, Warszawa 2013.
- Zieleniecki M., *Rola zasiłku wyrównawczego i renty szkoleniowej w rehabilitacji zawodowej* [w:] *Ryzyko niezdolności do pracy w zabezpieczeniu społecznym*, U. Jackowiak, R. Ziółkowska (red.), Polskie Stowarzyszenie Ubezpieczenia Społecznego, Gdańsk 2006.
- Ustawa z 14 grudnia 1982 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników indywidualnych i członków ich rodzin, Dz.U. 1989, nr 24, poz. 133, ze zm.
- Ustawa z 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników, Dz.U. 2013, poz. 1403, ze zm.
- Ustawa z 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych, Dz.U. 2013, poz. 1440, ze zm.
- Ustawa z 25 czerwca 1999 r. o świadczeniach pieniężnych z ubezpieczenia społecznego w razie choroby i macierzyństwa, Dz.U. 2014, poz. 159, ze zm.